

BONKÁLÓ SÁNDOR:

CZAMBEL ÉS A RUTÉNEK.

A Szepes, Sáros, Abauj-Torna és Zemplén megyében, valamint üng megye délnyugati részén élő szláv lakosság többsége a keleti tót nyelvet beszéli, miértis ezt a területet *keleti tót nyelvterületnek* szokás nevezni. A keleti tót nyelvterület tipikusan vegyes ajkú, vegyes vallású és vegyes nemzetiségű terület. Magyar, német, lengyel, rutén és tót nyelvű népek lakják évszázadok óta. A legtöbb orosz, ukrán és rutén író és főleg politikus azt állítja, hogy e terület szlávajkú lakossága — a lengyelek kivételével — eredetileg rutén volt és még ma is rutén, bár nyelve erősen eltótosodott. Ezzel szemben a cseh és a tót kutatók és politikusok szerint a keleti tót nyelvjárást beszélő szláv lakosság eredetileg is tót volt s ma is tót, csak aránylag sok rutént olvasztott magába. „A keleti tót terület nemzetiségi kérdése — írja Czambel — a régebbi időben sem volt olyan világos, mint amilyennek mi látjuk. Nekünk tót szemüveg van a szemünkön, azért mindent tótnak látunk. Hanem a nem tótok másként is vélekedhetnek erről a kérdésről. Élő példáink is vannak erre. Elég ha Hnaijuk Vladimírra mutatok rá. Komoly, okos, tanult ember, aki mostanában az egész keleti tót területet bejárta. Mindenütt rutént látott, ahol a tótok tótot látnak ... s ezért ezt a területet néprajzi tekintetben vegyes területnek nevezi“.¹

Hnaijuk kétféle rutént különböztet meg a keleti tót nyelvterületen:

1, olyat, aki megőrizte eredeti rutén nyelvét. Ezt a rutént rusznáknak nevezi;

2, az eltótosodott rutént, akit szlovjaknak nevez.

¹ Czambel, Slovenská rec a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. odd. V Turčianskom Sv. Martine r., 1906, pag. 22.

„Hogy a rusznákok rutének, senki se vonja kétségbe. De nem így áll a dolog a szlovákokkal, akikre vonatkozóan ... — főleg a csehek és a tótok — néprajzi tekintetben tévedésben vannak. Tótoknak tartják a szlovjakokat s így a cseh-tót népfajhoz sorolják őket, nyelvüket pedig a tót nyelvhez. Pedig aki közelebbről megvizsgálja, bizonyára észreveszi, hogy ők mind típusukra, mind nyelvükre, mind szokásaikra nézve rutének és nem tótok, nyelvük pedig, noha erősen eltótosodott, a rutén nyelvnek és nem a tót nyelvnek a dialektusa“.²

Nyelvi és nemzeti hovatarozás szempontjából vitás területet minden szláv államban találunk. Mindenütt vannak egymásba folyó, átmeneti nyelvjárások, ahol két szláv nép érintkezik egymással. Oroszországban nem tudják pontosan megvonni az orosz-ukrán, orosz-fehér-orosz és az orosz-lengyel nyelvhatárt, Lengyelországban sem tudják pontosan megállapítani a lengyel-fehérorosz, lengyel-ukrán, lengyel-cseh, sőt még a lengyel-tót nyelvhatárt sem. Igen tanulságosak e tekintetben a balkáni állapotok. A Balkán szláv népei közt számos olyan átmeneti nyelvjárás van, amely mintegy középheye!; foglal el a szerb és a bolgár nyelv között. Dél-Szerbia lakossága nem beszél tiszta szerb nyelven és Észak-Bulgária lakosságának a nyelve se tiszta bulgár. Azt se lehet pontosan megállapítani, hogy szerb-e vagy bolgár Macedónia lakossága, A szerbek szerbnek, a bolgárok bolgárnak tartják,

A szomszédos szláv népek közt dúló faji és nyelvi vitát a tudomány mai fegyvereivel eldönteni nem igen lehet, mert a vesztes fél nem nyugszik bele a tudományos ítéletbe. Ez ma hatalmi kérdés, amelyet az erősebb fél mindig a maga javára igyekszik eldönteni. A tót-rutén vitás területet Szlovákiához csatolták, de ha a rutének lettek volna erősebbek, nem az Ung folyónál, hanem a Poprádnál vonták volna meg a tót-rutén határt,

Hnatjuk, Tomasyvskij és a többi ukrán, illetve rutén tudós a típus, a szokások, a vallás és a nyelv alapján ruténeknek tartja a keleti tótokat, A faji rokonság legfontosabb ismertetője a típus, vagyis a faji jegyek összessége. Az antropológiai értelemben vett faji rokonság alapja a közös őstől való biológiai

² Hnatjuk, Rusynj Prjasivskoj eparchii i jich hovory (Zap. Nauk tov. im Sevčenka, 1900),

leszármazás, tehát a „vérnek“, az átöröklési anyagnak közösége, ami nemcsak az állami hovatartozástól, hanem a nyelvrokonságtól, sőt a nemzetiségtől is független,³ „Kétségtelen, hogy a népek és fajok nemcsak átlagos testalkat tekintetében, hanem átlagos lelki alkatuk, átöröklési anyaguk szempontjából is különböznek“.⁴

Csakhogy antropológiai vizsgálatokat a keleti tót nyelvterületen sem Hnatjuk, sem mások nem végeztek, így ezt az általánosan odavetett állításukat nem fogadhatjuk el bizonyítéknak. Ha majd egyszer pontos mérésekkel és vizsgálatokkal bebizonyítják, hogy az átlagos testalkat és az átlagos lelki alkat tekintetében a rutének és a keleti tótok megegyeznek, viszont a keleti tótok és a többi tótok különböznek, akkor lehető lesz majd a típusra mint bizonyítékra hivatkozni. Ugyanez áll a szokásokra is. Ezeket se gyűjtötték össze, ezeket se vetették össze a rutén és a tót szokásokkal. Egyébként ezeknek nincs is döntő fontosságuk, hisz egymás mellett élő rokonnépek rendszerint átveszik egymás szokásait, A vallást nem fogadhatjuk el nemzeti vagy faji ismertető jegynek, hisz magán a Kárpátalján is nemcsak rutén, de oláh és magyar görögkatolikusok, vagy görögkeletiek is vannak, miért ne volnának keleti szertartású tótok is? Tudjuk, hogy Szepesben, meg Sárosban is több protestáns falu a görögkatolikus hitre tért át.^{4a} Ami végül a nyelvet illeti, Czambel bebizonyította, hogy a keleti tót nyelvjárást beszélő nép tót és nem rutén,

„Ha van valami, ami a népeket és egyéneket összeköti, egymáshoz vonja, akkor ez nem a „vér“, hanem elsősorban *a nyelv szava, a közös kultúra*. A nyelv volt mindenkor a legfőbb egyesítő erő, illetve ez vont a népek között éles határokat és ma is e körül folyik a legtöbb küzdelem a nemzetiségek területén“.⁵ Persze csak az egymáshoz közelálló népfajokra érvényes ez a tétel. Mert pl. az angol anyanyelvű szerezcsen és az angol között a nyelvrokonság alapján nem szabad faji rokonságról beszélni. Ma Európában és Középeurópában gyakorlatban a nyelvet és az érdekelt egyének akaratnyilvánítását

³ Somogyi, Tehetség és eugenika, Budapest, 1934, p. 143, —

⁴ Somogyi, i. m. 313. —

^{4a} Hunfalvy Pál, Magyarország ethnographiája, 1876, p. 467.

⁵ Somogyi, i. m. 379. —

vesszük a nemzeti hovatarozás ismertető jegyének, igen sokszor az egyén tetszésétől függ, hogy melyik nemzet vagy nemzetiség tagjának vallja magát.

Halhatatlan érdemet szerzett magának Czambel azzal, hogy a keleti tót nyelvjárasterületet nyelvi szempontból tudományosan feldolgozta és az egyes falvak lakosságának az uralkodó nyelvét is pontosan megállapította. Művének a megjelenéséig a legnagyobb zűrzavar volt a nyelvi és a nemzetiségi statisztikában. A statisztikai adatok gyűjtésével megbízott megyei földesurak, jegyzők és papok a szóban forgó vegyes valóságú és vegyes nyelvű területen nemcsak a XVIII. században, de még a XIX. század folyamán se a nyelvtudomány módszereivel állapították meg a lakosság nyelvét és nemzetiségét, hanem a vallás alapján. A görög szertartású vallást orosz vallásnak, követőit oroszoknak, azaz mai néven ruténeknek, míg a szlávul beszélő lutheránusokat és római katolikusokat tótoknak vették. így járt el pl. Vályi^{5a} és Fényes.⁶ Más írók még pontatlanabb adatokat közölnek, mert még ilyen alapon se tesznek különbséget, hanem megelégszenek az általános szláv megjelöléssel. PL Szirmay ezt írja a zemplénmegyei sztropkovi járásról: „Processus Stropkoviensis totus coloniis Slavicis ínsesus“.⁷ Egyik-másik fámnál azonban különbséget tesz a tót és a rutén között. Érdekes, hogy a régebbi helyiségnévtárak közül a legtárgyilagosabb és a legmegbízhatóbb az 1773. évi Lexikon,⁸ valamint Czoernig⁹ munkája. Ezekben is találunk elég sok hibát, annak azonban nem a szerzők az okai.

A hivatalos magyar népszámlálási adatok alapján a ruténekről és a tótokról nem lehet tiszta képet nyerni, amit nemcsak

^{5a} Vályi, Magyarország leírása. Pest, I—III. 1796—1799.

⁶ Fényes E, Magyarország és a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. I—VI, Pest, 1836—1840.

⁷ Szirmay, Notitia topographica, politica incliti comitatus Zempléniensis. Buda 1803. p. 333. — Az Országos Levéltárban őrzött „Lexicon universorum Regni Hungáriáé locorum populosorum una perkibens „, etc. anni 1771“, műnek a Ruténföldre vonatkozó részét először Petrov adta ki Szentpéterváron 1911-ben, azután a m. kir. Kormány 1920-ban a béketárgyalásokon az egészét.

⁸ 4. jegyz.

⁹ Czoering, Ethnographische Karte der österreichischen Monarchie, Wien, 1855.

az idegen, hanem a magyar statisztikusok is megállapítottak. Ennek nem annyira az összeíró közegek (akiktől nem követelhetünk alapos jártasságot a nyelvészetben), mint inkább maguk az összeírtak az okai, mert amint Czambel mondja, „városokban és nagyobb helyiségekben a tótok szívesen íratják be magukat magyaroknak, a falvakban pedig a lengyelek és a rutének tótoknak“. (57) Petrov megállapítása szerint az 1919. évi és az 1921. évi cseh népszámlálási adatok is megbízhatatlannak.¹⁰ Az 1930. évi adatokat nem vizsgálta meg,

Czambel a helyszínen végzett kutatások és megfigyelések alapján összeállította a tót-rutén vitás terület, vagyis a keleti tót nyelvterület pontos nyelvi statisztikáját. 679 tót többségű, 51 lengyel többségű, 42 német többségű, 163 rutén többségű falut talált. A többi falu és a városok mind magyar többségűek. Kimutatásából kitűnik, hogy az 1900. évi népszámlálás alkalmával 72 rutén falut tótnak és mind az 51 lengyel falut szintén tótnak tüntették föl. Czambel kimutatása nemcsak tudását, hanem pártatlanságát is bizonyítja, hisz tót létére 123 tótnak feltüntetett faluról bizonyítja be, hogy nem tót, hanem rutén vagy lengyel. Czambel pártatlanságát és tudományos felkészültségét a kárpátalji rutének történetének legalaposabb ismerője A. Petrov orosz tudós is többször dicsérőleg említi,

Czambel nemcsak állít, hanem minden állítását bizonyítja is. Jól ismeri a tót, a rutén és a lengyel nyelv hang- és alaktanát. A könyvében is behatóan ismerteti. A nyelvtani ismeret és a közölt népi szövegek alapján maga az olvasó is könnyen ellenőrizheti a szerzőt és megállapíthatja, hogy milyen ajkú nép lakja a kérdéses helyiséget. Készséggel elismeri, hogy nem mindenki volt eredetileg is tót, aki ma tótul beszél, mert sok lengyel és rutén olvadt be idők folyamán a keleti tótságba. Ez a beolvadás azonban önkéntes volt. A rutének és a lengyelek saját akaratából történt. Gyakran áll elő az életben olyan helyzet, amikor a kétnyelvű egyén tetszésétől függ, hogy melyik nemzet vagy nemzetiség tagja óhajt lenni. Különben is könnyű annak a megállapítása, hogy melyik lengyel vagy rutén falu tótosodott el a *közelmúltban*, mert az eltótosodott lengyel vagy rutén elég sokáig, néha 2—3, sőt 4 nemzedéken át is meg-

¹⁰ Prof. Petrov, Prispěvky k historické demografii Slovenska v XVIII,—XIX. Století. V Praze 1928 pag. 11.

örzi eredeti sajátos kiejtését. Ezt a kárpátalji rutének legnagyobb költője A. Duchnovics is már egy félszázaddal Czambel előtt észrevette, A szotákok közt élő magyar-rutén azonnal szo-val kezd beszélni, mégis rögtön elárulja magát az eredeti rutén kemény *i* (*y*) ejtése által, miértis azután az idegenek ki is nevetik.¹¹ Czambel is lényegében ugyanezt mondja, „A rutén és a lengyel falvak a teljes eltótosodás után is sokáig megőrzik az eredeti rutén vagy lengyel ejtés nyomait“.

Érdekesen állapítja meg Czambel a tót terjeszkedés okait. Az első, hogy a köznép a tót nyelvet úri nyelvnek — panski jazyk-nak tartja a lengyel és a rutén nyelvvel szemben. A második, hogy tót nyelven számos népiratka, füzet és egyéb nyomtatvány jelenik meg, míg lengyel és rutén nyomtatott heft“ I *3i*-^ látrspjc. Ezt egyébiránt már Czambel előtt Broch, Krynski, Zawilinski s mások is megfigyelték, de nem fejtették ki ilyen meggyőzően.

A tót földesurak családtagjai s a tót származású urak is szívesen beszélnek tótul — po nasim — ahogy Czambel mondja. A tót urak a lengyelekkel és a ruténnel is csak tótul beszélnek. Ha egy felvidéki család valami szláv nyelvre akarja taníttatni gyermekeit, mindig csak tót lányt vesz dadának vagy nevelőnőnek, de soha rutént vagy lengyelt. Ezt a nép észrevette s ezért a tót nyelvet a paraszti lengyel és rutén nyelvvel szemben úri nyelvnek tartja s a rutén legény és lány is úri módon: tótul igyekeznek egymással társalogni.

A rutén nép korán észrevette, hogy nemcsak a rutén származású tisztviselők, hanem a rutén papok családjában is magyar a társalgási nyelv és nagy ritkaság, ha úri gyerek megtanul ruténul. Ez kb. 200 év óta van így. A kárpátaljai rutén papság a Rómával történt egyesülés után 1689-től a munkácsi püspökség kanonizálásáig 1771-ig az egri érsekség fennhatósága alá tartozott. Az érsekség gondoskodott róla, hogy tanult, műveit papok kerüljenek a tudatlan pópák helyébe. A tehetségesebb papjelölteket Nagyszombatba és Egerbe, később Bécsbe és Budára küldték tanulni. A latin főiskolákon tanult papokból kerültek ki azután a munkácsi egyházmegye püspökei, kanonikjai, főesperesi és a nagyobb egyházközségek lelkészei. A latin

¹¹ Svencickij, Materialy po istorii vozrozd, Podkarpatskoj Rusy, L'viv, 1909, pag. 119.

műveltségű unitus papok nemcsak egymásközt, hanem sokszor családi körükben is latinul beszéltek. Később a latin nyelvet a magyar váltotta fel, mire az értelmiségi osztályokhoz tartozó rutének elmagyarosodtak s alig akadt olyan rutén papi család, ahol ruténul is beszéltek volna. Akik mégis tudtak úgy ahogy ruténul, ezek sem használták a rutént, mert helyette orosz szerkesztésű egyházi szláv nyelven próbáltak írni. Ennek az volt a következménye, hogy nemcsak a rutén származású világi értelmiség gyermekei, hanem a papok gyermekei se tanultak meg ruténul, amint az Bacsinszky András munkácsi püspök 1798. szeptember 4-én kelt pásztorleveléből is kitűnik. „Mély fájdalommal tapasztalom — írja a püspök — hogy sok szülő gyermeke, amikor a latin iskolában eltöltött évek után a papi pályára óhajt lépni és vizsgára jelentkezik, ruszin tudásában annyira járatlan és ostoba, hogy e nyelven nemcsak olvasni, hanem a nevét leírni sem tudja. A templomi énekből és az egyházi szertartásból pedig a száját se tudja kinyitni“.¹²

A XVIII. sz. végén és a XIX. sz. folyamán tehát a rutén papság és egyéb értelmiségi elem elmagyarosodott s családja körében egy-két kivételtől eltekintve, magyarul beszélt. Azok a ritka rutén papok pedig, akik szlávok akartak maradni, a pánszláv eszme hatása alatt a ruszofilizmushoz csatlakoztak. Az addig használt orosz szerkesztésű egyházi szláv nyelv helyett oroszul próbáltak írni és beszélni. Nyíltan hangoztatták szóban és írásban, hogy „nem alacsonyodnak le a kanászok és a pásztorok nyelvéhez“, vagyis a rutén nép nyelvéhez.

A XX. század első tizedében, amikor Czambel a keleti tót nyelvről szóló könyvét írta, a rutén értelmiség csak magyar nyelven és egy-két papi családban hibás orosz nyelven beszélt. Igen természetes, hogy a tótok között és a tótok szomszédságában élő rutének se ragaszkodtak ahhoz a nyelvhez, amelyet a saját papjuk se becsült meg, sőt legtöbbször hibásan is beszélt. A keleti tót területen lakó rutének eltótosodása tehát természetes folyamat volt.

Czambel érdeme, hogy pontosan megrajzolta a rutén-tót vitás terület képét századunk első tizedében. Nagy szolgálatot tett vele a tudománynak. Mikor munkája megjelent, csak egy-

¹² Bonkáló, A kárpátalji rutén irodalom és művelődés, Pécs, 1935, IV, és V. fej, (A Felvidéki Tudományos Társaság kiadványai. 2. sz.)

két halicsi rutén figyelt fel rá, a kárpátaljai rutének tudomást se vettek róla. Csak újabb időben kezdik emlegetni. Beskid Miklós: *A kárpáti orosz történelem*¹³ c. 1928-ban megjelent munkájában *minden bizonyítás nélkül* egyszerűen kijelenti, hogy Czambel megállapításai tévesek, mert minden görögkatolikus azon a területen rutén. Ezt újabban a kárpátaljai rutén lapokban is gyakrabban olvashatjuk, mert a ruténség nagyobb területre tartott igényt, mint amelyet kapott. Bármennyire igaza is van Czambelnek, az egyik érdekelt fél sohase fogja a tudományos igazságot elfogadni s így a vitát a gyakorlatban az erő és nem a tudomány fogja eldönteni.

¹³ N. A, Beskid, Karpatorusskaja drevnost'. Uzhorod 1928.